

Találkozásaink a Szentírással

THOMKA BEÁTA

Elvitt engem lélekben

A *Jelenések* 21,10 margójára

„... és látja mint merülnek mind alább
a tűzkorongon átkerülni gyöngék”

Pilinszky János: *Jelenések* VIII. 7.

A jelenkori olvasót e század irodalma és irodalmának megértési kísérletei rávezették a fölismerésre, hogy a művekben temporális jellegük ellenére állandó előre- és visszalépdelésre van szükség, egy szellemileg bonyolult koreográfia tiszteletben tartására, mely nélkül nem tárhatók fel az elrendezés, a művészi forma és a világértelmezés lényeges kérdései. A könyvek fellapozása és visszalapozása egybevetést, párhuzamok meglátását eredményezi, illetve azon rejtett összefüggések kitapintását, melyeknek jegyében alakul emberi és eszmei, esztétikai és erkölcsi közlendő és megtestesül egy adott világ, világkép. Jegyzetem három igen egyszerű belátásból fakad. Az első az a talán pontosan nem is indokolható érdeklődés, ösztönös figyelem, melynek következtében tartósan foglalkoztat a változatlanul legrejtélyesebbnek tűnő bibliai könyv, a *Jelenések könyve*. Olvasását azonban nem tudom függetleníteni Albert Dürer fametszeteitől, az 1498 és 1511 között készült *Apokalipszistól*. Mi más lenne ez, mint a fenti eljárásra emlékeztető oda- és visszalapozgatás, bibliai szöveg és képzőművészet közötti ingázás, miközben a patmoszi látomás szövegében foglaltak, továbbá a látomás és grafikai megjelenítése, illetve az ábrázolás újabbnál újabb összefüggések meglátását, megsejtését eredményezi mind a szövegben mind a képen belül. Kapcsolatuk vonatkozásában hasonlóképpen kimeríthetetlennek látszanak az új fölismerések. Egymásba ékelődve mélyült el bennem a látomásokat följegyző János *csodája és hite* Dürer *hitével* és művészetének *csodájával*. A másik indíték, ugyancsak egy kézenfekvő felismerés, abból származik, hogy aligha akad olyan összetett rendszerű (művészi) alkotás, mint amilyen a Bibliáé, melyben szinte nincsenek is sorok, melyekben ne tükröződne a Szentírásnak egy vagy több másik sora. Egyik történetre rendszerint valamely másik felel, két nagy tömbje, az Ószövetség és az Újszövetség között pedig kivételesen pontos egybecsengések és ismétlődések rajzolódnak ki, s mindez független attól, hogy első sorainak s utolsó könyvének följegyzése között időben és térben, történelemben és nyelvben milyen változások játszódtak le, vagy hogy a följegyzések időtartama a beláthatatlanul hosszú szóbeliség kora után kezdődően több mint ezer évet ölel fel. A Biblia könyveinek és kinyilatkoztatásainak sora sosem szigetelhető el egymástól, közelítéseinknek tehát meghatározója a tény, hogy az olvasás előfeltétele a megszámlálhatatlanul sok oda-visszaingázás a könyvben. Ennek következményeként élhetjük meg a fölfedezések örömét, mely a más-más időkben született szövegek megbonthatatlan egységéből, gyakori textuális ismétlődéseiből, az azonosságokból vagy képi rokonságból, motívikus és emblematikus egybeesésekből származik. Aligha erősíthet meg más jobban bármilyen hitbeli meggyőződést, mint a meggyőződés alapjait képező megnyilatkozások vissza-visszatérése. Laikusként azt sem tagadnám, hogy annak a

párbeszédnek a nyomai hatnak rám a legerőteljesebben, melyek az ószövetségi és az újszövetségi könyvek között folynak. Mindez nem csupán az előrejelzés és a beteljesülés, a jóslat és a megvalósulás relációit teszi evidenssé, hanem afféle folyamatosságra utal, mely megbonthatatlan a zsidó és a keresztyén vallási kultúra között. Northrop Frye egyetemi előadássorozatát, majd ennek alapján egész könyvet szentelt azoknak a párhuzamoknak, melyek a két Testamentum között fennállnak.

A *The Great Code: the Bible and Literature* (1982) című kötet címét William Blake-től, a 18–19. század nagy vizionáriusától kölcsönzi, aki a Biblia két részét a *művészet nagy kódexének* nevezte. Frye az ószövetségi *típusoknak* az újszövetségi *antitípusokat* felelteti meg, ami mögött az a hagyományos gondolat rejtőzik, mely szerint az Ószövetségben benne foglaltatik az Új, az Újszövetségben az Ószövetség. Frye egyik legjellegzetesebb példáinak egyike Pál kijelentése, aki szerint Ádám Krisztus típusa. „Mégis úrrá lett a halál Ádámtól Mózesig azokon is, akik nem Ádám vétkéhez hasonlóan estek bűnbe. Ő pedig előképe az eljövendőknek.” (Róm 5,14) A típusz tehát itt az *előkép*, míg Péter első levele 3,21. részében a Noé utáni megmenekülésben fennmaradottakról így szól: „Most pedig titeket is megment ennek képmása, a keresztség”. A fogalompárt tehát az *előkép* és a *képmás* képezi. ezek követése nyomán feltárulkoznak előttünk azok az antipicciók, melyek az ószövetségi próféták víziójában előrevetítik a Biblia utolsó könyvének eseményeit és képeit.

A *Jelenések könyve* vallás-, művészet- és irodalomtörténeti, sőt társadalomtudományi szempontból is kivételesen fontos része a Bibliának. A maga korában haladó, forradalmi elképzelései mellett rendkívül erőteljes és gazdag szimbólumrendszernek az alapja. A keresztyén teológia mellett a művészet és az irodalom is megkülönböztetett szerepet tulajdonít neki. Mindezt több mozzanat teszi hangsúlyossá. Ézsaiás, Ezekiel, Dániel próféta, Jóel, Zakariás könyvei után még az evangélisták némelyike is mintegy előkészíti a talajt a patmoszi jelenések számára. Újabb ösztönzés ez mindazon írók egybevetésére, melyek, mint a *Jelenések*, víziók formájában és a jelképek nyelvén fogalmazzák meg az emberiség és a keresztyénség jövőjét illető meglátásaikat. A vallás- és művészettörténeti mozzanatok mellett harmadikként azt az ösztönzést említeném meg, mely a *Jelenésekből* táplálkozó irodalom gazdagságát illeti. A látomások és a misztikus irodalom hömpölygő folyama tanúsítja, hogy az Újszövetség eme ószövetségi próféciaiból táplálkozó könyve az egyik legnagyobb hatást kiváltó bibliai szöveg. A középkoron át a jelenkorig követhető mindazon vallásos és művészi megnyilvánulások sora, melyek erre az alapszövegre vezethetők vissza. Mi több, a művészettörténet egyik feltételezése szerint a katedrálisok épületének egyik alaprajza is éppen az említett könyv tervrajzának szimbolikus mintáját követi.

Mindez aligha lenne elegendő annak a konfesszióknak a megfogalmazására, melyben nem csupán a vitathatatlan történeti érvek uralkodnak, hanem valamely észkokokon kívüli odafordulás, érdeklődés is, mint mozgatóerő. Egyelőre még az is megmagyarázhatatlan számomra, hogy a tereméstörténet vagy az erre válaszoló és oly mélységekig hatoló evangélium, a Jánosé, vagy az *Énekek éneke*, illetve egyéb szövegek helyett miért a patmoszi látomás tűnik oly kiismerhetetlennek és izgatónak számomra. A művészettörténészek körében a mai napig kérdésként merül fel, hogy vajon hogyan öröklődhettek át a *Jelenésekből* táplálkozó keresztyén szimbólumok, vagy pontosabban hogyan vált oly gyakori ábrázolási témává a szöveg elvont, már-már ábrázolhatatlan tartalma. Az írásban elmélyedve annyi hanghatást, értelmi karakterű kijelentést, illetve jelképesé lett nevet, számszimbólumot, olyan helyzetek rajzát és olyan elbeszélői vallomásokat, reflexiókat észlelünk, melyek ugyancsak megkérdőjelezhetik a képzőművészeti megjelenítéseket, ezek lehetőségét. Max Dvorák Dürer *Apokalipszis*áról írott tanulmányában is felveti a kérdést és ilyen következtetésre jut: e szövegben „a keresztyén gondolat az Újtestamentum más részeinél erősebben szövődik össze a zsidó elemekkel. Ezek elsősor-

ban egy kép nélküli nép irreális fantáziáiban és meditációiban gyökereznek, és így egyáltalán nem képi jellegűek. Dürer képekké alakította át a kor körülményeinek, az akkori német művészet és saját művészete sajátosságainak ismeretében a részletes illusztrálásra alkalmatlan szöveget, amelynek régebbi ábrázolásai csupán egyes alakokra és jelenetekre korlátozódtak.” Mint ismeretes, a tizenöt táblából álló sorozat a *Jelenések* egészét átfogja. Dvorak szerint Dürer „a gondolati fantáziát képi kifejezőeszközzé oldotta fel”.

Dürer egyik legkiemelkedőbb eredménye a belső képzetekből fakadó tartalmak képi látomássá rendezése. A teória számára igen hasznos disztinkció ez, mely megvonja a határvonalat azon képek és tudattartalmak között, melyek eredendően vizuális jellegűek, és azok között, melyek ténylegesen képi látomásokként bukkannak fel a képzeletben. Dvorak meglátását a *Jelenések* 10,1—11 részének ábrázolása igazolhatja a leghitelesebben, melyben Dürer a Jánoshoz szózatot intéző angyal csodálatos képzetét a maga természetfölöttiségéből kiemelkedve vizuálisan érzékelhetővé teszi. Dürer metszeteinek egyik varázsa nemcsak az ábrázolhatatlan tartalmak ábrázolásából és ezen megvalósítások egyedülálló értékeiből következik, hanem abból a hűségből, pontosságból és figyelemből, mellyel elejétől végéig követi a *Jelenések* grafikai nyelvre szinte le sem fordítható mozzanatait.

A *Jelenések* könyvét az első látomás, majd a hét gyülekezethez intézett levelek tömbje, továbbá a nagy Babilon bukásának kihirdetése előtt, illetve után játszódó eseményeket magában foglaló háromszor hét látomás tagolja. Az időre vonatkozó utalások kiindulópontját az alábbi három megjegyzés képezi: „az idő közel van” (Jel 1,3), majd a „nem lesz többé idő” (Jel 10,6) és a zárószakaszbeli ismétlés, kijelentés „Ne pecsételd le e könyv prófétai igéit, mert az idő közel van.” (Jel 22,10) E megjelölések között perreg az eseménysorozat. Egy 1931-ben megjelent *Bibliai lexikon* a könyv történetyszerűségének szögéből kérdez rá a kompozícióra, az elrendezésre: „Nehéz annak eldöntése, hogy a könyvben élénk táruló bonyodalomban van-e valami haladás, vagy az egymás után következő jelenetek ugyanazon történeti helyzetre vonatkoznak. Dráma-e ez a könyv, amely minden jelenetével következetesen halad a tetőpont felé, vagy valami miráklumféle, melynek jelenetei, mint a gyöngysor lazán felfűzött szemei minden belső összefüggés nélkül következnek egymás után. A hét trombita és hét harangcséze haladást jelent-e a hét pecsétel képest, vagy mindezek csak ismétlései ugyanannak a helyzetnek? Mindkét felfogás javára sokat lehetne mondani.” A szócikk is aláhúzza a számjelképek jelentőségét a szerkezet tagolásában.

A látomások körében maradva újabb irodalomelméleti kategóriák segítségével arra a következtetésre jutunk, hogy a *Jelenések* egy sor mozzanata Ézsaiásnál, Ezekielnél, Dánielnél előfordul, tehát az új szövegkörnyezetben emblematisz elemként jelentkezik. Ez teszi még feszültebbé a figyelmet, melyet a párhuzamos mozzanatoknak kell szentelnünk. Már-már kimeríthetetlen azon jelképes elemekben kivételül jelenségeknek a száma, melyek részben előrevetítettek, másrészt úgy merülnek fel a *Jelenésekben*, mint hivatkozások, ószövetségi utalások, próféták jövendölései és jelzései. Egyedülálló ezeknek az egybeeséseknek a dinamikája és ritmusa. A négyes, a hetes és a tizenkettes szám tűnik dominálóknak, melyeknek szimbolikus jelentését igen sokrétűen aknázza ki a könyv. A négyes számban azt a keresztény jelképiségen (négy evangélista, négy állatkép) túlmutató egyetemes szimbólumot fedezzük föl, mely a négy égtájat, négy szélirányt, a négy évszakot jelöli. A hetes ősi zsidó számjelkép, mint ahogyan ezt a menóra is tükrözi. A tizenkettes szám ószövetségi és újszövetségi vonatkozásai is ismertek. A tizenkét izraeli törzs, továbbá e tizenkét patriarcha, vagy a tizenkét próféta, majd a tizenkét apostol képezheti a tizenkét csillag koronájának jelképét, melyet a napba öltözött asszony a fején hord, s a korábban felmerült huszonnégyes szám felezőjét, midőn a patmoszi látnok előtt megnyílnak az égi kapuk és megpillantja a trónt körülvevő huszonnégy királyi

székben ülő vént. Utalások és jelképek majd két évezredes sűrűjében bolyongunk és olyan térségben, melyben csak elragadtatott lélek ténferegget, s melyekhez oly gyakran tér vissza ihletésért a keresztyén látomásirodalom az apokrif apokalipszisektől kezdve Bingeni Szent Hildegárd látomásain keresztül a nagy fantáziájú modern művészekig. Annak a képzelőerőnek a határait azonban, melyet a patmoszi képvisel, ritkán vagy sosem haladhatják meg az újabb kori víziók, s talán csak az olyanok mérközhetnek vele, mint az apokrifek közül Hénoké. Az apokalipszisek körében betöltött kivételes helyét nemcsak a zsidó próféciák beteljesítőjeként, a misztikus középkori látomásokra vagy a romantikus költészetre gyakorolt hatásának következtében szerzi meg, hanem annak a különleges többletnek köszönve, mely a kanonikus és az apokrif iratokhoz viszonyítva is egy sajátos művészi minőségéből következik. Az irodalmi vízióktól is elkülöníti valami, amit kerügmátikus jellegnek nevezhetünk. Northrop Frye szerint a Biblia nyelve általában nem úgy metaforikus, ahogyan a költészeté, ám mégis költői, noha nem irodalmi mű. „Nem támaszkodik az absztrakció és az analógia transzcendens nyelvére, a tárgyi- és leíró nyelv mégis eleitől végéig másodlagos benne.” Frye a *kinnyilatkozatászerű* vonással, a megvilágosodással látja megragadhatónak azt a speciális jegyet, mely minden más nyelvalkotási formától megkülönbözteti. A kérügma egy egészen különleges változata a retorikának: „Mint minden retorika, a metaforikus és az 'egzisztenciális', vagy előrelátó nyelvalkotás keveréke, ám gyakorlatilag minden más retorikai formától eltérően nem alakzatjellegű előadás. Annak átadási eszköze, amit hagyományosan kinnyilatkozatásnak nevezünk. (...) Ha tekintetbe vesszük azt, hogy e szó a tárgyilagos isteni forrástól a szubjektív emberi befogadóig történő információátvitel, leíró nyelvi formává alakítjuk.” Frye-nak e vonatkozásban Bultmann teológiájával van vitája, aki a kérügmat a mítosz ellentétének tekinti, míg Frye a mítoszban látja a kérügmatikus közvetítés eszközét. E meglátások nélkülözhetetlenek a *Jelenések* előzményeinek és hatásának, továbbgyűrűzéseinek megértésében. Segíthetnek továbbá annak az erős benyomásnak a megvilágításában is, melyet olvasójára tesz.

János többször utal az alaphelyzetre, midőn „elvittem engem lélekben”, vagy „Lélekben elragadtattam az Úr napján” kijelentésekkel készíti elő, vagy magyarázza az állapotot, melyben látomászerűen megjelenik előtte mindaz, ami a hét gyülekezetnek intézett üzenetként, vagy az igazak fennmaradásának, az elveszésre ítélt hamisnak pusztulásának előrejelzéseként előtte kirajzolódik, látható formát ölt és nagy erejű képekben, jelképekben, képi és nyelvi formában megformálást nyer. A *Jelenések* könyvének ezek a látomás eredetére, kiváló szituációjára, magára a megfogánásra vonatkozó utalásai hasonlóak azokhoz az ószövetségi prófétáktól származó kijelentésekhez, melyekből kiindulva jóslataik és víziók körvonalazódnak. E különös hatású párhuzamok egyike a *Jelenések* 21,10 és Ezékiel 40,2 között fedezhetőek fel. Ezékiel látomást lát az új templomról („Isten látomásban vitt el engem Izráel országába, letett egy igen magas hegyre, amelynek a déli oldalán egy városhoz hasonló építmény volt”); János pedig így beszél a *Jelenésekben*: „Elvittem engem lélekben egy nagy és magas hegyre, és megmutatta nekem a szent várost, Jeruzsálemet, amely az Istentől, a mennyből szállt alá”. Mindkét látomás rendkívül pontos leírást tartalmaz a majdan fölépülő templomról. Az egybevetés alapján Ezékiel tárgyiasság közléseit János pontossága ellenére ellensúlyozzák elragadtatottságából következő kijelentései. Míg a prófétánál a látvány leírásában mint ha valamilyen mérnöki szabályosság érvényesülne (Ez 43,3), János az új Jeruzsálemnek szentelt szövegrészben számokkal kiegészített, a drágakövek elosorolásával bővített leírása ellenére hirtelen váltással jelképekké teszi megnyilatkozását. A Jel 22,1—5 egyike a könyv legmélyebb rétegekbe hatoló, tehát archetipikus és egyetemes szimbólumokat tartalmazó részeinek. Az élet vize és az élet fája Dániel álomfejtéseinek is egyik eleme (Dán 4,7—10). Frye az életfa és az élet vize képzetek, e centrális szimbólumok kapcsán jegyzi meg, hogy éppen ez az, amitől a Teremtés könyvében Isten az embert meg-

fosztja, visszaszerzésükre pedig a *Jelenések*ben kerül sor, az utolsó ítéletet követő időkben, az új földön. Az sem kerülheti el a figyelmünket, hogy lényegében ismét egy új teremtés, az új Jeruzsálem alapítása játszódik le abban a történetben és látomásban, mely a Szentírást zárja. A benne foglalt jelképek elterjedtsége megerősíti a fölismerést, hogy kultúrától és kultúrköröktől független és kiismerhetetlen kiterjedésű szimbólumszövevény áll előttünk. A patmoszi látomás a jelképek lankadatlanul újjászülető, újratöltődő jelentéslehetőségeit tartalmazza. Ehhez mérhető feltöltöttséget tapasztalunk mindazokban a bibliai látomásokban, melyek isteni erő és láttatási adottság révén nyilatkoztattak ki. Mindegyiket elviselhetetlenül erős fény- és hanghatások kísérik. Mennydörgés, villámlás, földrengés, a vizek háborgása, tombolása. E látványok a végpusztulás előtti vagy a pusztulás utáni állapotot rögzítik. Ezékiel előtt „a hirtelen dörgő hang” hatására egymáshoz illeszkednek a halottak mezején nyugvók csontjai, s újjáéled Izráel. Jóel látomásában a végítélet napja emígy idéződik fel: „Sötétség és ború napja az, / felhő és homály napja, / mint a hegyekre terülő szürkület.” (Jóel 2,2) A *Dies irae, dies illa...* középkori himnuszát zengő Celanói Tamás is az Úr napjáról énekel, melyet a próféciák megjövendöltek: „Csodakürtök zengenek meg, / Sírok éjén átremegnek: / Ítéletre mindeneknek. // Csodájára a halálnak: / Aki rég por, talpra támad, / Számot adni bírójának. // Kézrel irtó könyv nyílik ottan: / Világ terhe, minden, ott van, / Ítéletre felrovtottan” (Sík Sándor ford.).

E mostani vázlat nem is egy jelentős bibliai metafora vagy szimbólum, hanem egy megszemélyesítésből kiindulva ismét megerősíti a belátást számomra, hogy bármely pontról közeledünk is, e könyv esetében ténylegesen azzal a *ta biblia* (kis könyvek, kis könyvtár) elnevezésben rejlő rétegezettséggel kell szembenéznünk, mely a legkeskenyebb szál mentén is felfejthetetlenül gazdag és rétegezett. Az apokaliptikus látomások a jelzettek mellett egész sor szörnyeteget, Borges szavával képzelt lényt, sokszemű és több állat alakjából összeálló teremtményt említenek mint a végítélet előhírnöke vagy végrehajtója. Csupán ezeknek egymás mellé állítása is feladata lenne a harag napját föltérképező írásnak, mellyel még mindig nem lenne kimerítve e témakör. A próféciákon végigvonuló motívumok, ezek variálása, emblematiszta előfordulása olyan hálót alkot, melynek lemerítése során nemzedékek beláthatatlan sorának képzeletvilágát és kinyilatkoztatásait hozhatja felszínre. A Biblia ezzel abba a széles folyamba kapcsolódik be, melyet az emberi gondolkodás és képzelet, a vallási és misztikus fogékonyság tértől, időtől elszakadva, történetének minden szakaszában jelenlevő érdeklődés alakított ki. Titkok és rejtélyek, kifürkészhetetlen törvényszerűségek és jelek állnak a háttérben, amelyek a kezdetet, az eredetet, a mennyei világot, a világot mozgató erőket és a véget illetik. A patmoszi látók azoknak a kivételes adottsággal megáldott keveseknek a körébe tartozik, akik előtt az Úr felfedte és kinyilatkoztatta titkait. Ha magunk is eljutunk a sejtésig, hogy vele együtt minket is elvitt lélekkben, az elsősorban a *Jelenések könyvének* köszönhető.

Következő számainkból:

Giczy György: Autonómia és perszonalitás

Farkas Beáta: A társadalmi igazságosságról

Kiss József: Az Irgalmas Rend első konventjei hazánkban

Bohuniczky Szefi naplófeljegyzései 1956-ból

Kovalovszky Márta: Halál és megdicsőülés

Pál József: Weöres Sándor és a Biblia

Beszélgetés Ferdinandy Mihállyal